

A hüpomnémata-írásban lakozó Juhász Erzsébet

Az epiktétoszi értelemben felfogott írás mint meditáció, mint az önmagára irányuló gondolkodásbeli gyakorlat a valósággal való szembenézését a már tudott újraaktiválásában látja, azaz egy már ismert szabály, példa, ismeret felelevenítésében és az erre való reflektálásban. Az írás az „öntrenírozás” (Plutarkhosz) és az ön-, illetve világmegértés terepe, egyszerre menedék és a gondolkodás gyakorlatához kötődő etikai funkció is. Foucault ennek az ethopoiétikus írásnak a megvalósulását a hüpomnématában és a levelezésben látja, megállapítását pedig az I. és a II. század írásos dokumentumainak a vizsgálatával támasztja alá (FOUCAULT 1999; 333).

Juhász Erzsébet esszéi természetesen nem ennek a kornak a hagyományára („a már egyszer kimondottak iránti tisztelet[r]e, a diskurzus ismételt előcsalogatás[ár]a, a régiek és az autoritások szavainak gyakori idézés[ér]e” [FOUCAULT 1999; 334]) reflektálnak. Az *Úttalan utaim*, de különösen az *Esti följegyzések*¹ című esszékötetei mégis – terjedelmüktől függetlenül – hüpomnémataként, „számadási könyv[ként], közügyekről szóló regiszter[ként], emlékeztetőül szolgáló egyéni feljegyzés[ként]”² (FOUCAULT 1999; 333) működnek, hiszen egyrészt szembetűnő Juhász Erzsébet írói módszerében az „áthagyományozódott logosz-töredékek”

¹ Noha jelen értekezés vizsgálati szövegekpusztát alapvetően Juhász Erzsébet hüpomnémataként is olvasható esszékötetei (*Úttalan utaim*, *Esti följegyzések*) képezik, mégis a koncepció bizonyítása leginkább az *Esti följegyzések* határhelyzetekkel foglalkozó szövegeire épül, egyrészt terjedelmi okok miatt, másrészt amiatt is, mert úgy tűnik, ezekben az esszékben sűrítetten és esszenciálisan jelenik meg a hüpomnémata-írásra jellemző ethopoiétikai és meditációs gyakorlat. Juhász szépirodalmi textusaira időnként történik utalás, ennek oka, hogy a vajdasági származású szerzőnél az esszék és a regények egymással erős dialógusba lépnek, tulajdonképpen ugyanannak a gondolati-eszmei és társadalmi helyzetnek, létállapotoknak a termékei.

² A hüpomnémata fogalmát szigorúan a foucault-i értelemben használom, az értekezésnek nem tárgya annak eldöntése, klasszika-filológiai értelemben mennyire adekvát a foucault-i szemantika.

(FOUCAULT 1999; 334) összegyűjtésének mint egyfajta meditációnak az intenciója, melynek megvalósulása, gyakorlása egy olyan eszközt, gyűjteményes füzetet, könyvet ad végül a kezébe, „mely által megteremtődhet az önmaga önmaga iránti legadekvátabb és legteljesebb viszonya” (FOUCAULT 1999; 334). A két kötet tehát a szerző olyan általa olvasott, lényegesnek tartott idézeteknek és az ezekre adott finom reflexióknak, valamint személyes emlékeinek a tárháza, melyek azonban nem csak a Juhász Erzsébet nevű szerző számára szolgálhatnak érvekkel és eszközökkel például a nehéz élethelyzetekkel (a gyász, háborús állapotok, a bezárt, kisebbségi létállapot, magány stb.) való túljutáshoz – ami egyébként a jaspersi értelemben vett határhelyzetekkel és a kudarcra való szembenézést és foglalatosságot is jelenti. Az autobiografikus hang és elemek ellenére nem személyes visszaemlékezések, nem személyes naplók, tehát nem „önmagáról szóló elbeszélések”, melyek a kimondhatatlant akarják rögzíteni, hanem éppen a már olvasottat, tapasztaltat, tudottat másolják le és írják újra, így céljuk sem az emlékek, a tudás kiállítás, hanem „az önmagaság konstitúciójának az elvégzése” (FOUCAULT 1999; 334). A tudás, az ismeret és a hagyomány kiállításának statikusságával, merevségével helyezkedik szembe ez a fajta olvasó-író magatartás, és az úton levésre, a folyamatszerűsége, a mozgásra, a konstituálódásra és végül egy *lakozásra* hívja fel a figyelmet.

Az Egy évad a balkáni pokolból beszédes alcímet viselő *Esti följegyzések* „nem a nappal védelmének” (BLANCHOT 2005; 198), egy biztonságos, elégedett szubjektumnak az írásos dokumentumai. Ezek a rövid, alig néhány bekezdésnyi, de tömör esszék az éjszakából, a sötétségből, egy „veszélyben eltöltött időszak és végsőkéig kitaposott” (BLANCHOT 2005; 198), szélsőséges tapasztalatából szólnak meg. Blanchot *Az irodalmi tér* című kötetében egy helyütt (BLANCHOT 2005; 198) idézi Rilke egyik Clara Rilkéhez írt levelét, melyben a műalkotáshoz kötődő, eleve benne rejlő kockázatról értekezik, mely nem más, mint a műalkotás valódi tétje. A kockázat állandó fenntartásának és igenlésének célja az azokhoz való elhatolás, amelyeken már nem lehet, és nem is szabad túllépni. Juhász Erzsébet esetében ez a fajta alkotásfolyamat- és esztétikumkoncepció egy történelmi-társadalmi léthelyzetbe ágyazódik, a *balkáni pokol* teremti meg azokat a pontokat, melyek kapcsán kezd el műalkotásról, művészetéről, az alkotó (olvasó-író) létezés módjairól, lehetőségeiről beszélni, melyhez szorosan kapcsolódnak a közép(-kelet)-európaiság, kisebbségiség, a nacionalizmus és a provincializmus kérdéskörei is. *Az Esti följegyzések* tehát az éjszakából, a sötétségből íródnak, rajtuk keresztül a törté-

nelem értelemnélkülisége, örülete³ és a szubjektum szorongása, bizonytalansága, idegensége körvonalazódik, mégsem tekinthető a reménytelenség beszédének, hiszen a folyamatosan (újra)olvasó-író, gondolkodó, meditációs gyakorlatának köszönhetően egy olyan biztos anyagot teremt (nevezzük ezt most múltnak), amihez – a jövő bizonytalanságával szemben – hozzáférni (azt elővenni), tehát viszonyulni lehet.

Az *Esti följegyzések* az éjszakából, a sötétségből megszólaló hangja a Márai-naplók olvasásával nyit, de a kortalan diskurzusokat összegyűjtő „tétova jegyzet”-könyv (JUHÁSZ 1993; 8) – a teljesség igénye nélkül kiragadva néhány, ám nagyon is jellemző példát – Heller Agnes-, Danilo Kiš-, Ivo Andrić-, Camus-, Sartre-, Grendel Lajos-, Kalapis Zoltán-, Kosztolányi-, Pilinszky-, Krasznahorkai-, Mészöly- és Babits Mihály-szövegidezeteket is tartalmaz, tehát kulturálisan tág horizontból próbál élet- és élményanyagához, reflexióihoz megfelelő kiindulópontot és leginkább önmaga számára a jelenvaló *balkáni pokol*-ban magatartásmintákat keresni. Mint ahogy az említett, Márai bizonyossága című kötetkezdő esszében is írja: „hátha találok benne valamiféle magatartásmintát arra vonatkozólag, hogyan viszonyul *egy életet írásra és olvasásra feltevé ember* a háború borzalmaihoz”⁴ (JUHÁSZ 1993; 6). Ilyen modell tehát Juhász Erzsébet számá-

³ A Juhász Erzsébet-i esszékörpusz egyik fontos vonatkozási pontjának tekinthető Danilo Kiš, az az utolsó jugoszláv író, akivel – az életrajzi adatok ismeretében, illetve a szerző megnyilatkozásai alapján tudható – az *Esti följegyzések* írója személyesen soha nem találkozott, mégis az *egyik legeslegjobb barátjának* (vö. JUHÁSZ Erzsébet: *Esti följegyzések*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993. 21–22.) tartja. Olyan halott (!) barátjának, aki, akárcsak Közép-Európa mint imaginárius, szellemi régió, a hüponnémata-író számára az önismerethez és orientációhoz (vö. JUHÁSZ, I. m., 25.) segítséget nyújt. Juhász Erzsébet (a Közép-Európa írójának) történelem- és művészetfelfogását a szintén erre a térségre erősen reflektáló Kiš koncepciójából eredeztethetjük. Vö. „De hát mi más lenne az irodalom, mint éppen ez: sikoly és kérdés, a pascali hátborzongató ürbe meredő ember új meg új és mindig válasz nélkül maradó kérdései, másfelől pedig a saját korunk, a mi időnk áttekintése a lehetséges történelmi távlatból, úgy értem, valamilyen lehetséges szociális és szociológiai szemszögből, hogy az írás révén és magával az írás aktusával kirajzolódják a történelem vágóhídjára vetett ember, a történelemre, ami semmiképpen sem az élet tanítómestere, hanem üvöltözés és dühöngés, egy idióta motyogása.” (KIŠ, Danilo: Remény és reménytelenség között = Uő: *Kételyek kora*. Kalligram–Forum Könyvkiadó, Pozsony–Újvidék, 1994. 89–92.)

⁴ (Kiemelés tőlem – B. O.) A magatartásminták keresésével kapcsolatos explicit megnyilatkozások behalózzák az *Esti följegyzések* szövegterét, és a különböző idézeteket vagy megidézett szerzőket, műveiket egy, az önmaga konstituálódását végző szövegidentitás közös diskurzusába rendezik. Lásd még például: „Camus **Pestis** című regényét azzal a tagadhatatlan szándékkal vettem kézbe a minap, hogy ha magam nem is leszek képes átvenni a regény főszereplőjéből sugárzó keménységet és tartást, legalább, amíg a könyvet olvasom, ráhangolódok e magatartásra, s nem kell a magam gyöngeségével és alig-alig elfojtható kétségbeesésével küszködnöm.” (Jelenbe vettve = I. m., 73.)

ra többek között Márai, jóllehet tudja, a legfontosabb dolgok elvégzésében menthetetlenül magára marad az ember (JUHÁSZ 1993; 6), mégis a naplókön keresztül megkonstituálódó személyiség hitelessége, önismerte a hüpnémata-író, az életét szintén olvasásra és írásra feltevő, vajdasági szerző számára követendő példaként szolgál, ennek alkotásba vetett hitéhez, bizonyosságához viszonyítja önmaga, kisebbségi létéből fakadó bizonytalanságát.

Noha úgy tűnik, hogy létezik egyfajta ellentmondás abban, hogy a kortalan diskurzusok gyűjteménye, jegyzéke által próbál a szubjektum önmaga számára jelenlét lenni, Foucault szerint abban, hogy ezek a „szét-szórt logosz-töredékek [mégis] hozzájárulnak az önmagaság konstitúciójához” (FOUCAULT 1999; 334–335), valójában három lényeges tényező játszik közre. Ezek a tényezők egyrészt az írás és olvasás elválaszthatatlan összetartozása, másrészt a különböző idézetek közötti szelekció szabályozott gyakorlata, és harmadrészt ezeknek a feljegyzetteknek a belsővé tétele (FOUCAULT 1999; 334–335).

Az esszéketekből, de ugyanígy a szépprózákból, regényekből (különös tekintettel a Szenteleky-regényre, a *Műkedvelőkre*, illetve a közép-európai „korlát- és határelményt” [FARAGÓ 2001; 95] kirajzoló *Határregényre*) egy olyan Juhász Erzsébet-i szubjektum körvonalazódik, akinek alapvető létérzékelése a szorongás és az örökös bizonytalanság, ami pedig folyamatosan egészül ki egyfajta elvágódástudattal. Ennek a tudatnak és létérzékelésnek az irodalomtörténeti hagyománya a vajdasági magyar literatúrában hangsúlyosan Szenteleky Kornél művészetével kezdődik – nem meglepő tehát, hogy alakja, munkássága köré Juhász Erzsébet regényt is sző –, ám míg a regényíró Juhász Erzsébetnél a Vajdaság Kazinczyjának nevezett irodalomszervező orvos vidékkel szembeni spleenes, szentis gyötrődése⁵, illetve elvágódása⁶ jóval metafizikusabb értelmet nyer, addig az esszéiben

⁵ BENCSIK Orsolya: A halál és a vidék találkozása két műkedvelőben – Juhász Erzsébet portalanítja Szenteleky Kornélt = *Forrás*, 2013. március. 107., 6. lábjegyzet. („Vö. például Szenteleky az *Úgy fáj az élet* című lírai novellákat tartalmazó kötetének az olvasóhoz írott bevezetőjével: »Panaszok, sóhajok, ámulások, vágyak, rajongások, nyöszörgések, elkábulások, csüggedések, álmok, emlékezések, meglátások, hazugságok, dalok, jajok, tünődések, mámorok, hívések, várások, lázadások, elfáradások, mindig csak érzések és érzések és érzések. [...] ez a könyv csupa líra, szerénytelen alanyi költészet tisztességes poétikai formák nélkül. [...] én élni szeretnék e szomorú könyvben. [...] gyógyíthatatlanul szomorúnak érzem az életet.« – SZENTELEKY Kornél: *Úgy fáj az élet*. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása, Újvidék, é. n. 3–5.”)

⁶ BENCSIK, I. m., 107., 7. lábjegyzet. („Ahogy ironikus módon Balázs Attila írja Szentelekyről, a Vajdaság Kazinczyjáról, e »furcsa kis vékony, kitinpáncélos bogárkák«-ról: »Egy örökké valamiféle szívárványos szigetekre elvágódó, azonban halál-

megszólaló hang szorosabban kapcsolódik ehhez a szentis gyötrődéshez, jóllehet ez a hang és magatartásmód egy másfajta kontextus eredménye. Hiszen „[a]z irracionális közeg, a háborús, traumatikus, politikai-gazdasági szituáció, melyben mindez megjelenik, bizonyos értelemben az önsajnálát elemeivel együtt is adekvátnak tekinthető, a már említett metafizikai síkot pedig éppen ezek a határhelyzetek magyarázzák, és az *Úttalan utaim*, vagy éppen az *Esti följegyzések* gyakran panaszosnak, sértődöttnek tűnő passzusait folyamatosan finomítják” (BENCSIK 2013; 107). Ezek a nehéz élethelyzetek vagy határhelyzetek nyitják meg tehát az utat az olvasó-író Juhász Erzsébet számára a hüponémata-írás felé, hiszen, ha elfogadjuk Foucault értelmezését, a hüponémata az, ami a jövő bizonytalanságából, a jelenbe vetett szorongásból a múlt felé – mint amihez „könnyedén, minden lelki zavar nélkül oda lehet fordulni” (FOUCAULT 1999; 335) – mozditja ki a szubjektumot. Természetesen a hüponémata-írásban az olvasás és írás mint egymástól szétválaszthatatlan tevékenység posztulálódik, és ehhez kapcsolódóan az önmagaság olyan felfogása, mely ezt az önmagaságot csak és kizárólag a másokhoz fordulásban, a más magatartásokból való merítkezésben képzelel el. A végtelenített olvasásból fakadó szétforgácsolódást és lelki nyugtalanságot, szorongást, „a figyelem ingadozását” (FOUCAULT 1999; 335), illetve a „vélemények és a szándékok sűrű változtatását” (FOUCAULT 1999; 335), (mely a „jövő gondolja” [FOUCAULT 1999; 335] felé tereli az olvasót), az írás megakadályozza, hiszen az ismereteket egybegyűjti, elhelyezi, ezáltal önmagát is egybegyűjti, egyúttal múltat teremt, amihez lehet viszonyulni. A hüponémata-írásban „a lélek [...] »belefordul« a múltba” (FOUCAULT 1999; 335), maga a forma struktúrájából és működéséből következik a szerző számára egyfajta egzisztenciális, és bizonyos értelemben erkölcsi helyzet. Juhász Erzsébet esszéi kísérletek a szétforgácsolódó, a határhelyzetekkel szembenéző szubjektum nyugalmának, önmagaságának mint biztosnak – és ezzel összefüggésben egy lakozásnak, „behúzódás[nak], az ön felé haladás[nak], az önhöz mint menedékhelyre történő visszavonulás[nak]” (LÉVINAS 1999; 127) – a megteremtésére, sikerük pedig azon múlik, hogy szerzőjük az olvasottakat átírva mennyiben képes ezeket belsővé tenni („igazságukat a saját igazságává tenni” [FOUCAULT 1999; 337]), azaz mennyiben képesek ezek a textusok együttesen valóban hüponémataként működni.

lág a disznósívalkodásos bácskai porban és porlepte akácokban maradó, ott bujkáló, biciklizető és révedező, széplelkűségében itt-ott elcsorduló, utána rendre pocsék hangulatú falusi orvos, aki ebből a poros-ragacsos, önnön termékenyítette bácskai anyagból megalkotta a vajdasági helyi színek ellentmondásos elméletét.« – BALÁZS Attila: *Világsarok* +. z.Étna, Zenta, 2011. 20.”

Az esszékötetekben a kortalan diskurzusok, az össze nem tartozó idézetek gyűjtése egy olyan heterogenitást eredményez, melyben a széttartást, a szubjektum szétszóródását, a figyelem és a lélek nyughatatlanságát a szelekció szabályozott gyakorlata kontrollálja, ami megkonstituálódó önmagaságában magán hordozza az önkényesség szubjektív gesztusát is. Ez a magatartásmintákat kereső, a valósággal való szembenézést a régiek és a már ismert újramondásában látó önkényesség (mint szelekciós és meditációs gyakorlat) mentes a teljesség igényétől. A hüponémata-író Juhász Erzsébet a részmegértés tudatával emel ki passzusokat, szentenciákat, aszerint, hogy azok mennyiben működőképesek, vélhetőek igaznak, nyújthatnak erkölcsi példát, követhető magatartásmintát a nehéz élethelyzetekben, határhelyzetekben, melyeknek reális terét az *Esti följegyzésekben* a *balkáni pokol* metaforával illeti. Így elsődlegesen a háború és a kisebbségi lét, a kiszolgáltatottság megértésének, elviselésének szempontjából lesz *értékes* számára a *halott barát*, Danilo Kiš, akinek *po-etikája* másolódik át ethopoiétikus írásában. Ugyancsak a kisebbségi lét kapcsán idéződik meg és emelődik be például Krasznahorkai *Sátántangója* mellett Heller Ágnes *Pályaudvaron élni* című írása, mely által Juhász Erzsébet továbbírja a közép(-kelet)-európaiság, az átmenetiség, a talajtalanság és lakhatatlanság léttapasztalatát. A helleri *pályaudvaron élni* mint „döntés, hogy a jelenben élünk” (JUHÁSZ 1993; 134) a vajdasági szerző számadásjegyzetében a „telepen élni” (JUHÁSZ 1993; 132) metaforává (nem döntéssé, hanem adottsággá) lényegül át, olyan örökös, *életfogytiglan* tartó jelenidejűséggé, átmenetiséggé, melyben a jelen elérhetlenségének nyomasztó, szorongató – a balkáni pokol sajátosan otthonos-idegen – tapasztalata fogalmazódik meg.

Az esszékötetek heterogenitása ellenére is megképződő homogenitás a sikeres hüponémata-írás eredményének tekinthető, hiszen eleve a különböző meditációs objektumokat⁷ *befaló, megemészto*⁸ „személyes írás gyakor-

⁷ Az *Esti följegyzések* Arcok és álarok című esszéjében Juhász Erzsébet Hamvas „meditációs objektum” fogalmát is beemeli. Csak röviden, alátámasztásul álljon itt az idézet: „Hamvas **Anthologia humana** című kötetének bevezetőjében olvasom a következőket: [...] »Az az egészen kevés gondolat, amelytől sohasem válik meg [az ember], amely minden időben gondolkodás tárgya, örök és kimeríthetetlen forrás, vezető irányelv: meditációs objektum. Objektuma állandó szemlélődésnek, mindig újból és újból való megrendült csodálkozásnak.« [...] Ez a fogalom, hogy »meditációs objektum« telibe talált, s mielőtt belekezdttem volna az **Anthológiának** az olvasásába, máris a magam személyes meditációs objektumává álltak össze mindazok az élmények és gondolatok, amelyek bennem Rembrandt **Utolsó önarckép**éhez fűződnek.” – (I. m., 35.)

⁸ Foucault Senecát citálva („...amit felhőrpintünk, ne hagyjuk, hogy egészben maradjon – nehogy idegen maradjon. Emésszük meg őket; másként emlékezetünkbe jutnak, nem szellemünkbe” – FOUCAULT, I. m., 336.) használja a feljegyzett dol-

lata során a szubjektivizáció ezekből a heterogén fragmentumokból egységet alkot” (FOUCAULT 1999; 336), a sikeres írás egy testté válik azzal, amit az olvasás létrehozott, tehát a különböző „logosz-töredékek” igazságát saját igazságává teszi. Annak ellenére, hogy az esszékötetekben – mint ahogy az *Úttalan utaim* kapcsán Virág Zoltán megállapítja – „[a] mobilitás csatornáinak eltömődése, a saját terek leépülése, a tágabb körű otthon módszeresen ellenőrzött destrukciója a remények teljes szertefoszlását hozza, a képzelet kihagyásait, szüneteltetését jelenti be” (VIRÁG 2010; 116), mégis a meditáció, az olvasás és az asszimiláló, szelektáló, szubjektivizáló írás aktusa által megteremtődik egy olyan Juhász Erzsébet-i identitás, mely a jövő bizonytalanságával, a jelen átmenetiségével, a *balkáni pokollal* szemben képes „feltételez[en]i a lakhely eseményét, az életelemekből [...] kiinduló visszavonulást, a ház bensőségességébe való behúzódást” (LÉVINAS 1999; 125). Ez a ház maga a hüpomnémata.

Irodalom

- BALÁZS Attila: *Világsarok +. zEtna*, Zenta, 2011. 20.
- BENCSEK Orsolya: A halál és a vidék találkozása két műkedvelőben – Juhász Erzsébet portalánítja Szenteleky Kornélt = *Forrás*, 2013. március. 105–112.
- BLANCHOT, Maurice: *Az irodalmi tér*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2005. 198.
- FARAGÓ Kornélia: Utószó. Közép-európai határjáték = JUHÁSZ Erzsébet: *Határregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001. 95–101.
- FOUCAULT, Michel: Megírni önmagunkat = *Uő: Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 1999. 331–343.
- JUHÁSZ Erzsébet: *Műkedvelők*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985
- JUHÁSZ Erzsébet: *Esti följegyzések*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993
- JUHÁSZ Erzsébet: *Úttalan utaim*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998
- JUHÁSZ Erzsébet: *Határregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001
- KIŠ, Danilo: *Remény és reménytelenség között* = *Uő: Kételyek kora*. Kalligram–Forum Könyvkiadó, Pozsony–Újvidék, 1994. 89–92.
- LÉVINAS, Emmanuel: *Teljeség és végtelen*. Jelenkor, Pécs, 1999. 125–127.
- SZENTELEKY Kornél: *Úgy fáj az élet*. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása, Újvidék, é. n. 3–5.
- VIRÁG Zoltán: A mindig maradás állomáshelyei – Juhász Erzsébet prózájáról = *Uő: A szomszédság kapui*. zEtna–Basiliscus, Zenta, 2010. 107–120.

gok belsővé tétele, a korpuszá válás kapcsán az emésztés-metaphorát. (Ily módon „[a]z írás »szöveink és vérünk részévé« alakítja a látottakat vagy hallottakat.” – I. m., 337.)